

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 8, Sayı: 2, 2024, ss. 400-406/ Volume: 8, Issue: 2, 2024, pp. 400-406

Journal homepage: <https://apjir.com/>

KİTAP TANITIMI/BOOK REVIEW

FIKİH USULÜNDE ŞART NAZARİYESİ (AKİTLER ÖRNEĞİ)

Şahin, Süleyman. Fıkıh Usulünde Şart Nazariyesi (Akitler Örneği). Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.

Saygın ŞAHİN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
Master's student, Selçuk University Institute of Social Sciences, Konya/Türkiye

drsaygin@gmail.com

orcid.org/0000-0001-7963-3940

ror.org/045hgzm75

Öz

Hüküm teorisi, fıkıh usulü disiplini içerisinde kritik bir öneme haizdir. Çalışmanın odak noktası olan şart kavramı, hüküm teorisi içerisinde vaz'i hüküm başlığı altında konumlandırılmış, şer'i/hukuki fiillerin sonuç doğurabilmesi için gerekli olan vasıf olarak nitelendirilmiştir. Fıkıhın gerek ibadet gerekse muamelat alanındaki ahkamıyla yakın bir ilişki içinde olan şart bu eserde hüküm teorisindeki yeri haricinde akdin şartları bağlamında da furu örnekleri ve dört mezhebin görüşleri ışığında incelenmiştir. Günümüz akitleri perspektifinden bakıldığında neredeyse şarta bağlanmamış akit yok gibidir. Bu husus şartın konumu ve işlevinin akitler açısından önemini ortaya koymaktadır. Eser şart bağlamında hüküm teorisine ve şartın akitlerdeki konum ve işlevine tafsilatlı bir bakış açısı sunmaktadır. Akitleri şart bağlamında inceleyen az sayıda çalışmadan bir olarak fıkıh usulü literatürüne katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, İslam Hukuku, Fıkıh Usulü, Akitler, Şart, Akitlerde Şart

THE THEORY OF REQUIREMENT IN ISLAMIC LAW (THE EXAMPLE OF CONTRACT)

Abstract

The theory of rulings (hukm theory) holds a critical position within the discipline of usul al-fiqh (Islamic legal principles). The concept of "condition" (shart), which serves as the focal point of this study, is situated within the hukm theory under the rubric of "posited rulings" (ahkam wad'iyah). It is characterized as a necessary attribute for legal acts to produce consequences. This work delves into the concept of condition, exploring its place within hukm theory and its role in the context of contractual conditions. The analysis is enriched by references to fiqh rulings pertaining to both ibadah (ritual acts) and mu'amalat (transactions), as well as the views of the four prominent schools of Islamic law. From the perspective of contemporary contracts, it seems that almost no contract exists without conditions. This underscores the significance of the concept of condition in terms of its position and function within contracts. This study provides a detailed examination of hukm theory and the position

Geliş Tarihi: 13.07.2024

Doi: doi.org/10.52115/apjir.1515471

Kabul Tarihi: 04.08.2024

and function of conditions in contracts. It stands as one of the few studies that specifically analyze contracts from the perspective of conditions, thereby contributing to the literature of usul al-fiqh.

Keywords: Fiqh, Islamic Law, Islamic Jurisprudence, Islamic Law Theory, The Theory of Conditions, Conditions of Contracts

Giriş ve Genel Değerlendirme

Fıkıh usulü; İslâmî ilimler manzumesi içerisinde, akli ve nakli delillere şümûlü, diğer disiplinlerle olan çok yönlü ilişkisi, dünyaya ve olaylara müslümanca bakışın getirdiği metodolojik özgünlüğü ile özel bir yere sahiptir. Fıkıh usulü içerisinde hüküm teorisi, temel ve mühim konularından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Şari'nin, mükelleflerin fiilleri ile ilgili ilahî hitâbı olarak tanımlanabilecek hüküm kavramı; târifi, çeşitleri, kaynağı ve taalluk ettiği hususlar ile ilk dönem usûl eserlerinden günümüze kadar farklı tasnifler altında tartışılıp incelenmiştir. Teklifî ve vaz`i hükümler olmak üzere müteahhir dönemde yerleşik kabul görmüş hüküm tasnifinde şart kavramı, vaz`i hükümler altında yer bulmuştur. Hukuki fiillerin netice doğurması varlığına bağlı olan hâl ve nitelikler, fıkıh usulünde şart kavramı ile ifade edilmiş olup gerek ibâdât gerekse muâmelât alanında, hüküm üzerindeki etkisi itibariyle önemli usul konularından biri olarak kabul görmüştür.

İncelemeye konu ettiğimiz eserde Süleyman Şahin, fıkıh usulünde şart teorisini akitler özelinde inceleyerek İslam hukukunda şart nazariyesini ayrıntılarıyla okuyuculara sunmaktadır. Bunu yaparken konuyla doğrudan ilişkisi olan hüküm teorisine de temas ederek bütün bunları geniş bir literatür taraması ve zengin bir kaynakça ile sunmakta, konunun tarihsel dönüşüm ve evrelerine ışık tutmaktadır. Yazarın zikredilen konulara değinirken mütekellim ve fukaha menhecini benimseyen iki usul ekolünün öncü isimlerinin tarif, kanaat ve ihtilaflarını; ekollerin temel usûl kaynaklarından kronolojiye riayet ederek dakik bir şekilde aktardığı göze çarpmaktadır. Bu nokta, bahsedilen hususlarda gerek mezhep içi gerekse mezhepler arası kıyası kolaylaştırmakta ve okuyucunun zihninde kavramlara dair bir şablon oluşturmaya imkân sağlamaktadır.

Yazarın, doktora tezi olarak hazırlayıp kitaplaştırdığı çalışmasına kuşbakışı baktığımızda eserin; giriş, fıkıh usulünde şart nazariyesi ve akitler bağlamında şartın sırasıyla anlatıldığı iki bölüm, sonuç ve kaynakçadan oluştuğunu görmekteyiz. Yazar eserinde şart kavramını fıkıh usulü disiplinin nazarı ile teorik zeminde incelemiş, bunu yaparken mezheplerin ve önde gelen usulcülerin konuya yaklaşımını ortaya koyup analiz ederek netice ve çıkarımlarını okuyucuya sunmuştur. Günümüzde akitlerin ekseriyetinde şart bulunması durumu göz önünde bulundurulduğunda bu kavramının akitler özelinde incelenmesinin yerinde bir husus olduğu görülmektedir. Bu minvalde yazar, şart kavramının akit muamelelerinde tezahür şeklini, işlevini, bazı akit türleri ve örnekler üzerinden tartışmıştır. Sonuç bölümünde ise hem aktardıklarının bir özetini hem de tanım ve içerikteki ihtilaflı hususlarda kendi tercihlerini toplu bir şekilde sunmaktadır.

Şahin'in çalışmasının, klasik eserlerin kaynak olarak kullanılmasında olduğu kadar konuya ilişkin güncel literatürü sunmada da başarılı olduğu kanaatindeyiz. Okumamız öncesi yaptığımız literatür taramasında erişebildiğimiz hemen bütün kaynaklara yazarın atıfta bulunduğu görülmüştür. Yazarın konusuna en yakın çalışma Dr. Mahmut Samar'ın "İslam Borçlar Hukukunda Akitlerde Ca'lî Şartlar" adlı yüksek lisans tezidir. Samar çalışmasını daha sonra "Akitlerde Şart Hürriyeti" ismiyle kitaplaştırmıştır. Mezkûr çalışmada Şahin'in eserinden farklı olarak hüküm teorisi üzerinde detaylı durulmamış doğrudan şart teorisi açıklanmıştır. Bunun yanısıra sadece ca'lî şartlara değinilmiş, şer'i şartlar kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca Şahin'in çalışmasında şer'i şartların belirlenmesinde siyasi otoritenin rolü ve siyasi otoritenin öne sürdüğü şartlar müstakil başlıklar altında değerlendirilmiştir ki benzer çalışmalarda rastlamadığımız bu konular eseri, emsallerinden ayıran bir husus olarak dikkat çekmektedir. Konu ile doğrudan ve dolaylı olarak bağlantılı pek çok çalışma olmakla beraber şart bağlamında akitleri konu alan, akitlerin bir türü olan ivazlı akitleri şart nazariyesi kapsamında inceleyen Abdülbâsit Saltekin'in makalesini bir örnek olarak zikredebiliriz. Şartın tanım ve sınıflandırmasında Şahin ile benzer yaklaşım sergileyen Saltekin'in, akdin gaye ve yapısına uygun, genel şer'i hükümlere aykırılık göstermeyen şartların cevazı ve akitlerde belli ölçülerle var olan irade serbestisini kabul noktasında da Şahin ile benzer sonuca vardığı görülmektedir. Mehmet Boynukalın'ın Fıkıh Usulünde Şart Kavramı makalesinde şartın muhtelif tanımları, kavram içeriği, yakın kavramlar ile olan fark ve ilişkisi gibi konulara değinilmiş olup konunun kapsamı daha sınırlı tutulmuştur. Bu genel bakıştan sonra kitabın bölümler özelinde değerlendirmesine geçmek uygun olacaktır.

Kitabın Bölümler Özelinde Değerlendirmesi

İlk bölümde yazar, şart kavramının hükümle ilgili konular altında ele alınması hasebiyle öncelikle hükmün tarifi, kısımları ile başlayıp daha sonra şart kavramının hüküm teorisi içerisindeki yeri, usul konuları ile olan bağlantısı gibi hususları açıklamıştır. Hüküm tanımının tarihsel süreçteki değişimi aktarılmış farklı ekollerden usûlcülerin konuyu ele alış şekilleri ve ihtilaf noktaları gözler önüne serilmiştir. Fukaha ve Müteteklim ekollerinin hüküm teorisine yaklaşımları mukayeseli olarak verilmiştir.

Hüküm kavramının tarihi seyri aktarıldıktan sonra yazarın çalışmanın konusuyla alakalı bizce de önemli üç hususa değindiği göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, şartın kendisinden bir cüz kabul edildiği vaz'i hüküm kategorisi ve bu kategorinin usûlcülerin kitaplarında yer bulma şeklindedir. İkincisi, hükmün hitabın bizatihi kendisi mi yoksa sonucu mu olduğu konusundaki ihtilafıdır. Yazar bu bölümde şartı vaz' etme yetkisinin kime ait olduğu sorusuna cevap bulmak üzere zikredilen hususları tartışır. Şart ve vaz'i hüküm kapsamındaki diğer vasıfları hüküm olarak kabul eden ve etmeyenlerin görüşlerinden, şartın kadim olup olmadığı gibi kelama ilişkin hususların usule yansımalarından detaylıca bahseder. Bu kısımda kelim disiplininin ıstılahını bolca içeren teknik ve ağır bir dil

kullanıldığını belirtmek gerekir. Bu durum yer yer konunun uzmanı olmayan kişiler açısından ifadelerin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Üçüncü ve son husus ise mükellefin hüküm karşısındaki durumu ve şartın mükellefiyetin oluşmasındaki vazifesidir. Yazar fürudan verdiği örnekler neticesinde mükellefin durumunun, özel olarak şartın, teklifin vasfını değiştirdiği sonucuna ulaşır ve "teklifi hükümler vaz'i hükümlere bilhassa da şarta göre şekillenir" önermesini ortaya koyar. Yazar daha sonra vaz'i hükümlerin kısımlarını sebep, illet, rükün, mâni, alamet ve şart olmak üzere tanım ve mümeyyiz özellikleri ile misaller vererek anlatır. Bu kısmın, yazarın odağına aldığı konu ile doğrudan ilgisi olmasa da vaz'i hükümlerden biri olan şartı anlamayı ve konuya bütüncül bakmayı kolaylaştırdığını söyleyebiliriz. Şart kavramı ise çalışmanın ana konusu olması sebebiyle bölümün sonunda ve etraflıca ele alınmıştır. Tanımı, lügavi ve ıstilahî anlamları yanında şartın ele alındığı cihete göre farklılık gösteren taksimatı verilmiştir. Kaynağı, işlevselliği, sıhhati ve mükellefin kudreti açısından yapılan bu taksimlerin usulcülerin şart konusuna yaklaşımlarını özetleyip derli toplu olarak sunması okuyucuya kolaylık sağlamakta ve sistematik bir yaklaşım sunmaktadır. Şartın illet, sebep, alamet konumunda oluşu yahut hükme taalluk etmeden sadece ismen kullanılışı gibi hüküm açısından işlevinin örnekler üzerinden anlatılması hususunun bilhassa Hanefi usulünün şarta bakışı ve taksimatını anlamak açısından önem arz ettiği kanaatindeyiz. Kullanılan tablolar konunun anlaşılabilirliğini arttırmıştır. Yazarın ca'li şartları, ortaya koyan iradenin çeşitliliği açısından incelemeye tâbi tutan bir tasnif sunması çalışmanın dikkat çeken özgün taraflarından biridir.

İlk bölümün sonunda yazar şartın fonksiyonuna ilişkin bazı ihtilafı konuları ele almıştır. Bunlar arasında şarta bağlanmış bir emrin tekrarı gerektirmesi, şartın yokluğunun hükmün muhalifini icap edip etmediği, şartın yokluğunun hükme ve illete mâni olması konuları hususi başlıklar altında, klasik usûl eserlerinden referanslar da kullanılarak tartışılmıştır.

Eserin ikinci bölümünde akitler özelinde şart kavramı incelenmiştir. Akit kavramının kökeni ve tanımı ile başlayan yazar daha sonra üzerine şart hürriyetini bina etmek üzere akitlerde irade serbestliğini farklı boyutlarıyla gündeme getirip tartışmıştır. Akit serbestisi konusunda klasik usûlcülerin ve mer'i hukukun yaklaşımları dile getirilmiştir. Bu hususta yazar "Akit, akdi meydana getirenler için kanun niteliğindedir" kaidesini de sunarak bireysel iradenin şeriata çizdiği sınırlar içerisinde bir nev'i hüküm vaz' edebileceği tezini benimsediğini ifade eder. Yazar akde taalluk eden şartları ve buna ilişkin meseleleri değerlendirmeden önce fıkhî bağlamıyla akdin yapısını rükün ve bu rükünlerin ifade çeşitlerini beyan etme ihtiyacı hissetmiştir ki bunun, şartın akit üzerindeki etkisini daha iyi anlamlandırmak adına gerekli bir ön bilgi olduğu kanaatindeyiz. Akdin şart bağlamında değerlendirilmesinde İslam hukukçularının kaynağı esas alan tasnifine yer verilmiş, şer'i ve ca'li şart kavramları izah edilmiştir. Hanefi usulcülerin erken dönemde gerek şer'i gerekse ca'li şartları mahza şart kavramı altında ele almaları ilerleyen dönemde ise bilhassa memzuc metodu benimseyenlerin

mahza şartı hakiki ve ca'li olarak kendi arasında ikiye ayrılmasından bahsedilerek ca'li şartın kategorik gelişimine de değinilmiştir. Bunun yanında mütekellimin metodunu benimseyen usulcülerin yalnızca şer'i şartları vaz'i hüküm kapsamında kabul etmelerinin akdin şartlarına yaklaşımlarında oluşturduğu farka dikkat çekilmiştir. Sonraki başlıkta Hanefi mezhebinin akdin oluşumunda şartın fonksiyon ve önemini göz önünde bulundurarak yaptıkları dörtlü şer'i şart tasnifini; (in'ikad, sıhhat, nefâz ve lüzum şartları) okuyucuya sunmuştur. Diğer mezheplerdeki şartı bir bütün olarak alan ve önem derecesine göre kategorize etmeyen anlayışın fesad/butlan ayrımında doğurduğu farklı sonuçlara dikkat çekilmiştir.

Yazar daha sonra şart teorisinin oluşumunda mezheplerin ve icthadi yaklaşımların etkisini tartışmıştır. Furu örnekleri üzerinden mezheplerin şarta ilişkin görüşlerinin nasıl teşekkül ettiği izah edilmeye çalışılmıştır. Şer'i şartların şekillenmesinde siyasi otoritenin etkisi de yazarın değindiği konular arasındadır. Yazar bu bölümde, devletin teşriye ilişkin tasarruflarının İslam hukuku açısından mahiyeti ve konunun toplumsal maslahat ile ilişkisini incelemiştir. Devletin yasama faaliyeti kapsamında bir mezhebi benimsemesi, zaman zaman mezhep içindeki zayıf görüşler ya da mezhebe muhalif görüşlerle hüküm verilmesini tercihi gibi bazı tasarruflarını şer'i şartların vaz ve uygulanması hususunu tarihten vakıalar ile serdetmiştir. Konunun bu noktasında yazar, akde taraf olanların kendi iradelerine bağlı olarak koyduğu şartlar şeklinde tanımladığı ca'li/irâdi şartların muhtelif tasnif ve görüşler üzerinden akdin meydana geliş noktasındaki etkisini ortaya koymaya çalışır. Şart açısından ta'lik ve takyid'in manasını ifade eder. İzafi şartın hususiyetleri ve ta'likî şartla arasındaki benzerlik ve farklılıklara, izafi şartın hangi durumlarda ta'lik olarak değerlendirilmesi gerektiğine değinilir. Yazar ca'li şartları onu ortaya koyan iradeye göre de değerlendirmiştir. Bu minvalde bireysel irade, örf ve siyasi otoritenin şartın teşekkülündeki yeri ortaya konmuştur. Bölümün sonunda yazar ca'li şartları, geçerliliği zaviyesinden de ele alıp tasnife tabi tutmuştur. Farklı akit türlerinin ta'likî, izâfî şarta uygunluğu, çoğunlukla dört mezhebin görüşleri ve zaman zaman diğer müctehidlerin görüşler de verilerek değerlendirilmiştir. Son olarak sahih, müfsid ve batıl şartlar olmak üzere takyidî şartlar konusuna değinilmiştir.

Eserin sonuç bölümü kitabın bir özeti mahiyetindedir. Hüküm teorisinin ve vaz'i hüküm kavramının usulcüler ve eserlerinde yer alışının tarihsel gelişimi, mütekellim ve fukaha ekollerinin vaz'i hükmün mahiyeti üzerine getirdikleri farklı yaklaşımlar, vaz'i hükmün kısımları konusundaki ihtilafları aktarılmıştır. Önemine binaen bazı özel konulara tekrar dikkat çekilmiştir. Şartın yokluğunun hükmün yanında illete de mâni olup olmadığı ve bu tercihin iki usul ekolü mensuplarının şart tanımında oluşturduğu farklılık bunlardan biridir. Bir diğeri ise mütekellim usulcülerin ilahi hitap ile olan ilişkisi bağlamında şartın kaynağını esas alan bir tasnife meyletmeleri, fukaha metodunu benimseyenlerin ise, olaylara pratik ve meseleci zeminde yaklaşmanın tabii sonucu olarak, şartın işlevselliğini esas alan bir tasnife gitmeleridir.

Yazarın sonuç bölümünde ortaya koyduğu önemli çıkarımlardan biri de otorite kaynaklı iradenin koymuş olduğu şartların işlev noktasında nefâz şartlarına benzetilmesidir. Bu tür şartların akitlerin hukuki varlık kazanması açısından etkisinin olmadığı, yalnızca ta'zir cezasını gerektirdiğini kabul eden genel kanının aksine yazar, otoritenin koyduğu şartı velayet yetkisine sahip olan kimsenin icazetine kıyas etmektedir. Bu hususta Şahin şöyle demektedir: "Her ne kadar ca'lî şartlar beşerî iradenin ürünü olsa da Şâri'nin hitabıyla dolaylı olarak vaz'î hüküm kapsamında görülmesi akdin meydana gelmesinde bu tür şartların etkili olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bireysel ve kollektif iradenin söz konusu ettiği şartların lüzum, otorite kaynaklı iradenin söz konusu ettiği şartların ise nefâz şartı olduğu kanaatine ulaşılmıştır"

Sonuç

Süleyman Şahin'in bu çalışması, şart kavramı bağlamında hüküm teorisinin genel hatlarını, tarihsel süreçteki değişimini, fıkıh usulü disiplinindeki farklı yaklaşımları, şart kavramının akit teorisi içindeki konum ve işlevini, akdin taraflarının koymuş olduğu şartların hükmün ortaya çıkması noktasındaki rolünü, klasik usul eserleri ve temelde dört mezhebin görüşleri çerçevesinde ortaya koymaktadır. Çalışma fıkıh usulünde şart konusunu akitler özelinde inceleyen az sayıda çalışmadan biridir ve bu konuda yapılacak farklı araştırmalara kaynaklık sunmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Saygın Şahin

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

Samar, Mahmut. Akitlerde Şart Hürriyeti. 2020.

Saltekin, Abdulbasit. "İslam Hukukunda İvazlı Akitlerde Şart Nazariyesi". Şarkiyat. 12/4

Boynukalın, Mehmet. "Fıkıh Usulünde Şart Kavramı". Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 36 (2014),
5-46.